

تحلیل محتوای کتاب‌های دوره متوسطه اول برحسب میزان توجه به مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سال تحصیلی ۹۸-۹۷

عیسی برقی*

محمد حرفتی سبحانی**

چکیده

امروزه دغدغه‌های توسعه پایدار سبب گردیده که سرمایه اجتماعی درکانون برنامه ریزی‌های تربیتی قرار گیرد. پژوهش حاضر از نظر هدف، بنیادی و نحوه گردآوری داده‌ها براساس تحلیل محتوا می‌باشد. جامعه آماری پژوهش شامل محتوای کتاب‌های دوره متوسطه اول بوده و برای نمونه‌گیری کتاب‌های پیام‌های آسمانی، فارسی، تفکر و سبک زندگی و مطالعات اجتماعی انتخاب شدند. ابزار پژوهش سیاهه محقق ساخته سرمایه اجتماعی برحسب نظریه پاتنام بود که برای برآورد روایی از روایی محتوایی استفاده شده و پایایی آن از طریق روش اسکات برابر ۸۹/۵۴ درصد محاسبه گردید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از سنجش فراوانی و روش آنتروپی شانون استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که در دوره متوسطه اول میزان توجه به مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی وضعیت مطلوبی دارد که سهم مؤلفه‌های همبستگی از دیگر مؤلفه‌ها بیشتر است. هرچند که ضریب اهمیت مؤلفه شبکه‌ها در کتاب‌های پیام‌های آسمانی و ضریب اهمیت مؤلفه اعتماد در کتاب‌های مطالعات اجتماعی نسبت به سایر مؤلفه‌ها در جایگاه پایین تری قرار دارد در فرجام

* استادیار مطالعات برنامه‌ریزی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان (نویسنده مسئول)، isabarqi@yahoo.com

** کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، mherfatisobhani@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۱۶، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۲/۱۲

مقاله پیشنهاد گردید ضمن تقویت جایگاه شبکه‌ها در کتاب‌های تفکر و سبک زندگی شاخص‌های مردم‌سالاری، اعتماد اجتماعی و نهادی از نمود بالایی برخوردار باشند.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، کتاب‌های درسی، دوره متوسطه اول، تحلیل محتوا

۱. مقدمه

یکی از مباحثی که انسان‌ها در تمام دوران عمر خویش جهت تداوم بقا و تعالی حیات، خود را نیازمند آن می‌دانند مساله ارتباطات با دیگر افراد می‌باشد. مسلماً هر مجموعه انسانی که به صورت تصادفی در یک جا گرد هم آمده باشد نمی‌تواند در خدمت هدف فوق برآید مگر آنکه در بستر یک واحد مشخص تحت عنوان اجتماع یا جامعه انسانی شکل یافته و سبب تسهیل مرادفات و پیوستگی میان انسان‌ها گردد. در دهه‌های اخیر، دغدغه‌های توسعه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در میان جوامع، موجب گردیده است که مقوله‌ها جامعه با مفهوم سرمایه درآمیزد و باعث پیدایش اصطلاح نوین سرمایه اجتماعی (Social capital) گردد. مفهوم سرمایه اجتماعی به پدیده‌ای اشاره دارد که منبع اصلی خلق آن اجتماع، یعنی حوزه تعاملات اجتماعی است و به روابط، نگرش‌ها، ارزش‌ها، هنجارها، شبکه‌ها و اعتماد اجتماعی مربوط می‌شود که سبب تسهیل همیاری در گروه‌ها یا بین آنها می‌گردد و با تقویت رفتار همیارانه، منفعتی را هم برای تک تک افراد و هم برای قاطبه جامعه ایجاد می‌کند، و از این رو، سایر وجوه توسعه جامعه به نحو معناداری به این مفهوم وابسته است (علینی، ۱۳۹۱) مفهوم سرمایه اجتماعی نخستین بار توسط هانی فان (Hanifan) (۱۹۱۶)، در سال ۱۹۱۶ و به منظور بیان اهمیت مشارکت اجتماعی در ارتقای عملکرد تحصیلی مدارس به کار گرفته شد و بعدها در آثار جمیز کلمن (James Coleman) (کلمن، ۱۹۹۹؛ ترجمه صبوری، ۱۳۹۰)، پیر بوردیو (Pierre Bourdieu)، (۱۹۸۶)، رابرت پاتنام (Robert Putnam) (پاتنام، ۱۹۹۹، به نقل از قمری، ۲۰۱۲)، فرانسیس فوکویاما (Fukuyama Francis) (فوکویاما، ۲۰۰۰؛ ترجمه توسلی، ۱۳۸۶) به کار گرفته شد که رابرت پاتنام به عنوان یکی از شاخص‌ترین نظریه‌پردازان این عرصه، سرمایه اجتماعی را با ارتباطات بین افراد، شبکه‌های اجتماعی، هنجارهای اجتماعی و اعتماد در ارتباط می‌داند که همکاری متقابل و هماهنگی را در جهت اهداف و منافع مشترک تسهیل می‌کند (پاتنام، ۱۹۹۹؛ به نقل از قمری، ۲۰۱۲).

ابداع این مقوله توانست از یک سوی، پاسخ‌گوی تبیین عوامل توسعه نیافتگی کشورهای مختلف، علی‌رغم برخوردار بودن از امکانات طبیعی و انسانی فراوان گردد و از

سوی دیگر، مفهوم سرمایه را که پیش‌تر مصداق اقتصادی داشت به صورت اشکال غیرمادی و غیرملموس جلوه‌گرسازد. این سرمایه را می‌توان در حکم کاتالیزوری (Catalyst) دانست که با ایجاد ارتباط قوی در میان افراد و سازمان‌های جامعه، نیل به آرمان‌های جامعه را تسریع می‌نماید و فقدان آن موجب تزلزل وضعیت روابط اجتماعی میان افراد جامعه، کاهش مشارکت اجتماعی و پاره پاره شدن آن می‌شود. در صورت برآورده شدن این سرمایه ناملموس، تعهد افراد در برابر جامعه خود به نحو چشمگیری افزایش می‌یابد و از این رو برای برقراری دموکراسی (Democracy)، سرمایه اجتماعی یک پیش‌نیاز ضروری محسوب می‌گردد (کیم (Kim)، ۲۰۱۲).

مطالعات انجام شده در دو دهه اخیر در کشور، چالش‌های اساسی در ساختار روابط اجتماعی را در جامعه ایران، بازنمایی می‌کند و نشان می‌دهد که نرخ مشارکت و اعتماد اجتماعی در ایران در سطح قابل قبولی نیست (تنکابنی و همکاران، ۲۰۱۴). اوجگیری رفتارهایی نظیر دروغ، بی‌اعتمادی نسبت به نهادهای کشور، قانون‌گریزی، افزایش خشونت در جامعه، و تغییر جریان ارزشی بعد از دوران دفاع مقدس، از جمله عواملی است که افول سرمایه اجتماعی جامعه ایرانی را موجب گردیده است (سروش و افراسیابی، ۱۳۸۹). در دوران حاضر وضع کنونی کشور، به گونه‌ای است که افراد، بیشتر بر اساس نیازها و علائق فردی خودشان، در جامعه رفتار می‌کنند تا مصالح جمعی و در حقیقت می‌توان گفت نوعی فردگرایی منفی در جامعه ایران، گسترش یافته که شرایط اجتماعی و جهانی زمینه‌ساز این معضل بوده است (موحد و همکاران، ۱۳۹۱). یافته‌های بیدل و محمودزاده (۱۳۹۱)، در این ارتباط گویای آن است که شرایط و موقعیت فعلی کشور، سبب نوعی ادراک منفی و در نتیجه کاهش حس تعلق به جامعه شده و پیامدهایی همچون ترک وطن، کاهش احساس مسئولیت، مشارکت سیاسی و تعاملات اجتماعی در جامعه را به همراه داشته است که این خود، مانع بسیار عظیمی برای تحقق مفهوم شهروندی و تحقق دموکراسی در جامعه می‌باشد. علاوه بر مباحث مرتبط با چالش‌های اجتماعی، سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار رابطه ای مستقیم دارد (فرانکوئیز و زاوگنیک (Francois & zabognik)، ۲۰۰۵). در مقابل در جامعه ای مانند ژاپن ارتباط و اعتماد بین مردم و بوداز حوادث طبیعی در سالهای اخیر به سهولت انجام گیرد (ناکاگوا و شاو (Nakagawa & Shaw)، ۲۰۰۴). نکته قابل توجه در این ارتباط این است که سرمایه اجتماعی در میان تحصیلکردگان ایرانی در وضعیت خوبی قرار ندارد (شارع‌پور، ۱۳۸۳، ذاکر صالحی، ۱۳۸۷: ۲۵-۵۱، نازک تبار و ویسی، ۱۳۸۷:

۱۲۱-۱۴۹ و فولادیان، ۱۳۸۸: ۸۷-۱۱۲) ندارد حال آنکه به اعتقاد هانگ و همکاران (Huang) (۲۰۰۹)؛ جارولا (Jarvela) (۲۰۱۱) و آلان و کاتس (Allan & Cats) (۲۰۱۲) آموزش تاثیر و رابطه ای مستقیم با سرمایه اجتماعی دارد و بایستی سبب بهبود سرمایه های اجتماعی در میان نوجوانان گردد که این امر نشانه ای آشکار بر این حقیقت هست که نظام آموزشی در کشور نتوانسته است در تقویت و خلق سرمایه های اجتماعی در میان دانش آموزان موفق باشد.

پرورش سرمایه ارزشمند اجتماعی، در میان اعضای جوان جامعه، مستلزم آماده کردن آنها برای زندگی در اجتماع می باشد و شایسته است این امر خطیر از دوران کودکی و نوجوانی مورد توجه برنامه ریزان کلان کشور قرار گیرد و در این بین، فصل نوجوانی قابلیت بیشتری، جهت رشد و نمو سرمایه های مربوط را دارد، در این میان، چهار نهاد مدرسه، خانواده، گروه همسالان و رسانه های ارتباط جمعی (گیدنز و کارن، ۱۹۸۴، ترجمه چاوشیان، ۱۳۹۳)، نقش موثری در جامعه پذیری بازه سنی یاد شده دارند که بی شک یکی از اضلاع مهم این فرآیند در مقیاس خرد، مدرسه و در مقیاس کلان دستگاه تعلیم و تربیت کشور می باشد، چرا که آموزش و پرورش، به معنی اعم، مترادف است با جامعه پذیری؛ یعنی فراگردی که افراد از طریق آن به یادگیری نقش ها، قواعد، روابط و به طور کلی، فرهنگ جامعه خود می پردازند. (علاقه بند، ۱۳۹۳). در نظام آموزش و پرورش ایران، در حال حاضر، متمرکز بودن نظام آموزشی و به تبع آن، نظام برنامه ریزی درسی، سبب شده است که کتاب های درسی، به عنوان شاخص اصلی محتوای برنامه درسی مورد عرضه قرار گیرند (سبحانی نژاد و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۰) و با توجه به اهمیت سرمایه های اجتماعی در اجتماعی کردن نوجوانان، لزوم ورود مولفه های سرمایه یاد شده در برنامه های درسی آشکار می گردد. از طرفی مراجعه به اسناد بالادستی از جمله قانون برنامه چهارم و پنجم توسعه (۱۳۹۱) و سند تحول بنیادین، نشان دهنده تاکید و اهمیت برنامه ریزان کشور بر پرورش سرمایه اجتماعی می باشد که همین امر بر همکاری و هماهنگی دستگاه های متولی فرهنگ جامعه و انجمن های غیردولتی صحنه می گذارد.

در حال حاضر تحقیقات به عمل آمده در مورد جایگاه مولفه های سرمایه اجتماعی در کتاب های درسی اغلب بر کتاب های درسی دوره های ابتدایی (حبیبی فر، ۱۳۹۲؛ قاسمی و قدسیه، ۱۳۹۰ و عسگری مقدم، ۱۳۸۲) و متوسطه دوم (ولی پور، ۱۳۹۰)، متمرکز است که نتایج تحقیقات یاد شده بر حضور کم رنگ و نامتوازن مولفه های سرمایه اجتماعی در

کتابهای درسی صحنه میگذارد در حالی که خبری از بررسی مولفه های مزبور در کتاب های دوره متوسطه اول وجود ندارد. از طرفی سید نورانی و همکاران (۱۳۹۴)، آلان و کاتس (۲۰۱۲) و جارولا (۲۰۱۱) بر اهمیت حضور عناصر سرمایه اجتماعی در برنامه درسی مدارس به خصوص در دوره آموزش عمومی تاکید دارند. براین اساس در دوره متوسطه اول، به دلیل نوپا بودن و جدید التالیف بودن کتاب‌های درسی این دوره این خلا تحقیقاتی بیش از پیش احساس می شود. و این شائبه به ذهن خطور می کند که آیا در مواجهه با مولفه‌های سرمایه اجتماعی با نوعی برنامه درسی پوچ (Null Curriculum -) آشکار سرو کار داریم؟ در نتیجه با توجه به مطالب بیان شده سوال اصلی پژوهش حاضر این است که میزان توجه به مولفه‌های سرمایه اجتماعی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول به چه صورتی می باشد؟

۲. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

اصطلاح سرمایه تأکید بر امری دارد که مولد است و به واسطه آن می توان ارزشی خلق کرد، کاری انجام داد، به هدفی نایل شد، مأموریتی را در زندگی انجام داده و یا نقشی را در جهان ایفا کرد (نیازی و کارکنان، ۱۳۸۶). صاحب نظران عرصه اقتصاد، اصطلاح سرمایه را اصولاً به معنای مجموع پول گردآوری شده‌ای تعریف کرده اند که برای مصرف فوری به کار نمی رود بلکه کار مولد را افزایش داده و به امید کسب سود در آینده می تواند مورد استفاده قرار گیرد (فیلد، ۲۰۰۷؛ ترجمه غفاری و رضانی، ۱۳۹۲). در نیم قرن اخیر اشکال دیگری از سرمایه در ارتباط با حوزه اقتصاد و یا فارغ از دیدگاه اقتصادی مطرح شده است. در دهه ۱۹۶۰ بود که نخستین بار مفهوم سرمایه انسانی توسط بکر (Becker) و شولتز (Schultz) معرفی شد. آنها کوشیدند تا ارزش اقتصادی سرمایه گذاری در امر آموزش را برآورده کنند (شولتز، ۱۹۶۰). و بعدها بوردیو، جامعه شناس مشهور فرانسوی، علاوه بر سرمایه اقتصادی سرمایه را در اشکال فرهنگی، نمادین و اجتماعی دسته بندی می کند (روحانی، ۱۳۸۸).

سرمایه اجتماعی اگر چه مفهومی نوین و نوپا در عرصه مطالعات اجتماعی است، اما از حیث اینکه ریشه در روابط نوع بشر دارد از دیربگی طولانی هر چند به صورت نهفته برخوردار می باشد و از اواخر قرن بیستم، جای خود را وارد متون علوم سیاسی و جامعه شناسی نمود. ایده محوری سرمایه اجتماعی را می توان در واژه روابط خلاصه کرد اعضای جامعه با برقراری تماس با همدیگر و تداوم آن چیزهایی را کسب می کنند که به تنهایی

قادر به کسب آن‌ها نمی‌باشند. در همین راستا از کوچک‌ترین سطح یعنی ارتباط، یعنی خانواده، دوستان، اعضای گروه و در نهایت بزرگترین سطح یعنی جامعه، یک دارایی مهمی وجود دارد که می‌توان به هنگام ضرورت از آنها بهره برد (علینی، ۱۳۹۱). به عقیده بسیاری از صاحب نظران در عرصه سرمایه اجتماعی، دقیق ترین مفهوم سرمایه اجتماعی مربوط به نظریات پاتنام است (هنرور و همکاران ۱۳۹۴؛ زارع شاه آبادی و ترکان، ۱۳۹۱؛ علینی، ۱۳۹۱ و هاو (Hao)، ۲۰۱۱). پاتنام سرمایه اجتماعی را چنین تعریف می‌کند: سرمایه اجتماعی مانند مفاهیم سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی به ویژگی‌های سازمان اجتماعی نظیر شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که همکاری و هماهنگی برای کسب سود متقابل را تسهیل می‌نماید. (پاتنام، ۱۹۹۳؛ ترجمه دلفروز، ۱۳۹۲). وی سرمایه اجتماعی را برخلاف سایر سرمایه‌ها که خصوصی هستند یک کالای عمومی می‌داند و می‌گوید: سرمایه اجتماعی به سان یکی از ویژگی‌های ساختار اجتماعی که فرد در آن قرار دارد در مالکیت خصوصی هیچ یک از افرادی نیست که از آن منتفع می‌شوند از نظر پاتنام تسهیل کنش‌های ارادی و کسب منفعت متقابل مهم‌ترین کارکرد های سرمایه اجتماعی به شمار می‌رود. (پاتنام، ۱۳۹۲ : ۲۸۵). وی، مکانیسم تولید و بازتولید سرمایه اجتماعی را براساس خصوصیات ذاتی خود منابع سرمایه اجتماعی توضیح می‌دهد. و معتقد است، منابع سرمایه اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها معمولاً خود تقویت کننده و خود افزاینده هستند و خود ضامن حسن اجرای خود هستند. همکاری‌های موفقیت آمیز در یک مورد، پیوندها و اعتمادهایی را ایجاد می‌کند، که خود دارایی‌های اجتماعی را ایجاد می‌کند و همکاری‌های آتی درباره موضوعاتی را که ارتباط با آن مورد ندارند را تسهیل می‌کند (ابوالحسن تنهایی و حضرتی صومعه، ۱۳۸۸). برعکس، فقدان این ویژگی‌ها در جوامع غیر مدنی نیز خصلتی خود تقویت کننده دارد. عهد شکنی، بی‌اعتمادی، فریب و حيله، بهره‌کشی، انزوا، بی‌نظمی در یک جو خفقان آور دورهای باطل را تشدید می‌کند (پاتنام، ۱۹۹۳، ترجمه دلفروز، ۱۳۹۲). پاتنام نظام آموزشی را به منزله یک ژنراتور قوی سرمایه اجتماعی معرفی می‌کند که به بهترین شکل می‌تواند به تولید و نگهداری سرمایه اجتماعی از طریق کتاب‌های درسی و معلمان بپردازد، (پرینت و کلمن، ۲۰۰۳). پاتنام در آثار خود سرمایه اجتماعی را مشتمل بر سه مولفه می‌داند که عبارتند از:

۱.۲ شبکه‌ها

به طور کلی، یک شبکه، مجموعه پیوندهایی است که افراد، کنشگران یا گروه‌ها را به هم متصل می‌سازد. به عبارت دیگر، منظور از شبکه‌ها در سرمایه اجتماعی، شبکه روابط و تعاملات موجود در سطح فردی میان افراد، همچون پیوندهای خویشاوندی و خانوادگی، در سطح گروهی میان گروه‌ها، در سطح اجتماعی بین گروه‌ها همچون پیوند با افرادی که به خودی خود آنها را نمی‌شناسیم و در سطح ملی میان گروه‌ها با یکدیگر و نهادهای رسمی با دولت می‌باشد (باستانی و رزمی، ۱۳۹۳). از نظر پاتنام، شبکه‌ها در کنار سایر عناصر اجتماعی، می‌توانند با تسهیل اقدامات هماهنگ، کارآمدی جامعه را افزایش دهند (پاتنام، ۱۹۹۵). مشارکت در سازمان‌های مدنی، مهارت‌های همکاری و نیز حس مسئولیت مشترک برای کوشش جمعی را در افراد تلقین می‌کند. به علاوه وقتی افراد عضو گروه‌های مختلفی باشند که دارای اهداف و اعضای متفاوتی هستند به طور طبیعی به واسطه تعامل و فشارهای متقاطع دیدگاهشان معتدل می‌شود (پاتنام، ۱۹۹۳؛ ترجمه دلفروز، ۱۳۹۲: ۱۶۰).

۲.۲ هنجارهای همیاری

هنجار در اصطلاح جامعه‌شناسی به یک الگوی رفتاری گفته می‌شود که روابط اجتماعی را تنظیم می‌کند و اکثریت افراد خود را به آن پایبند می‌دانند. همیاری به آن دسته از فعالیت‌هایی دلالت دارد که افراد نسبت به همدیگر انجام می‌دهند، یعنی به همکاری‌های بین فردی و پاسخ به نیازهای فردی همیاری گفته می‌شود. (کاوسی و کیاسی، ۱۳۸۸: ۵۵). پاتنام هنجارهای همیاری را مولدترین جز سرمایه اجتماعی و چه بسا ملاک سرمایه اجتماعی می‌داند و تصریح می‌کند که گروه‌ها و جوامعی که این هنجارها بر آن‌ها حاکم است به شکل موثری بر فرصت‌طلبی و مشکلات کار گروهی فائق می‌آیند (علینی، ۱۳۹۱) و از طرفی مانع فرصت‌طلبی‌ها و هنجارشکنی افراد گردیده و مشکلات عمل جمعی را حل نموده و اعتماد را به وجود می‌آورد (پاتنام، ۱۹۹۳؛ ترجمه دلفروز، ۱۳۹۲). هنجارها از طریق سرمشق شدن و اجتماعی شدن (از جمله از طریق آموزش مدنی) و نیز از طریق مجازات در افراد جامعه تلقین و تثبیت می‌شوند (پاتنام، ۱۹۹۳؛ ترجمه دلفروز، ۱۳۹۲: ۲۹۵).

۳.۲ اعتماد

معمولا اعتماد، به عنوان انتظارات مناسب درباره کنش‌های دیگران در نظر گرفته می‌شود و به تمایل فرد در به قبول خطر در رفتار دیگران تعبیر می‌شود. تمایلی که مبتنی بر یک حس اطمینان است و بر اساس آن دیگران به گونه‌ای رفتار خواهند کرد که از آن‌ها انتظار می‌رود. (موحد و همکاران، ۱۳۹۱). پاتنام اعتماد را نیرویی درونی می‌داند که فرد برای برقراری تعامل با سایرین، ناگزیر به داشتن آن است (پاتنام، ۲۰۰۰). مطابق این تعریف باور و تعهد دو مولفه اعتماد را تشکیل می‌دهد، مقصود از باور این است که کنشگر در تعامل با کنشگران دیگر به گونه‌ای عمل کند که گویا آینده برای او معلوم است و در نتیجه به عمل دیگران اعتماد می‌کند. تعهد به این موضوع اشاره دارد که فرد خود را ملزم می‌نماید که با پیامدهای نامعین و غیرقابل کنش دیگران به صورت فعال برخورد نماید (فصیحی، ۱۳۹۲: ۱۵۴).

اعتماد در هر جامعه‌ای به چهار صورت خود را نشان می‌دهد:

۱. اعتماد بنیادی یا اعتماد ذهنی: نگرشی است نسبت به خود و دنیای پیرامون که رفتار و اعمال ما را متأثر می‌سازد (اوجاقلو و زاهدی، ۱۳۸۴).
۲. اعتماد بین شخصی یا اعتماد به افراد آشنا (اعتماد غیر رسمی): اعتماد بین شخصی نشان دهنده میزان اعتماد به افراد فامیل، دوست، همسایه و نظایر آن است. (غفاری، ۱۳۸۳).
۳. اعتماد اجتماعی یا اعتماد تعمیم یافته یا اعتماد به بیگانگان: این اعتماد در سطحی وسیع تر از مرزهای خانوادگی، خویشاوندی، آشنایان، همسایگی و طایفه‌ای قرار می‌گیرد. (اوجاقلو و زاهدی، ۱۳۸۴).
۴. اعتماد مدنی یا اعتماد به سازمان‌ها و نهادها (اعتماد رسمی)، که نشان دهنده میزان اعتماد به نهادها و سازمان‌هایی نظیر مدرسه، دانشگاه، دادگاه، نیروی انتظامی و مسوولان اداره کشور و مانند آن است. (افشانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۶۶).

عوامل مختلفی در ایجاد سرمایه اجتماعی نقش دارند. خانواده، اجتماع و نظام‌های آموزشی از مهم‌ترین کانون‌های شکل‌گیری سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند. پس از خانواده، محیط اجتماعی دومین نهادی است که به شکل‌گیری سرمایه اجتماعی کمک می‌کند. اما با صنعتی شدن جوامع روند شکل‌گیری سرمایه اجتماعی از خانواده و اجتماع به

سمت نهادهای آموزشی منتقل شده است (اندرسون (Anderson)، ۲۰۰۸، ترجمه لعل علیزاده و مقدس، ۱۳۸۷).

به باور هلوپل و پاتنام (۲۰۰۷)، آموزش و سرمایه اجتماعی رابطه‌ای بسیار قریب با یکدیگر دارند، چراکه آموزش بهترین عامل در خلق بسیاری از اشکال تعهدات اجتماعی و سیاسی می‌باشد. (شکریگی، ۱۳۸۹). در همین راستا پژوهش‌های اخیر در کشورهای حوزه اسکاندیناوی (Scandinavian) در غرب، گویای آن است که افراد تحصیل کرده، تمایل بالایی به عضویت در جمعیت‌های داوطلبانه، مشارکت در فعالیت‌های سیاسی و رعایت هنجارهای جامعه از خود نشان می‌دهند و همچنین، اعتماد اجتماعی و اعتماد نهادی آنها در سطح بالاتری نسبت به سایر افراد قرار دارد (پرینت و کلمن، ۲۰۰۳). هانگ و همکاران (۲۰۰۹)، بر این عقیده هستند یک سال اضافی تحصیل، اعتماد افراد را ۰/۰۲۴ افزایش می‌دهد و احتمال مشارکت در انجمن‌ها و فعالیت‌های داوطلبانه را ۰/۰۲۸ افزایش می‌دهد.

برنامه‌هایی که در صدد افزایش سرمایه اجتماعی در میان کودکان هستند، امیدوارانه از طریق تاکید بر ویژگی‌هایی چون صداقت، درستی، تادیب نفس و مسئولیت پذیری فردی در صدد بهبود پارامترهای موثر بر سرمایه اجتماعی می‌باشند. همه این برنامه‌ها در جستجوی این امر هستند که از طریق مشارکت بیشتر افراد و انجام خدمات داوطلبانه به حل مشکلات مهم اجتماعی کمک نمایند. مدارس می‌توانند موثرترین سازنده‌های سرمایه اجتماعی هم در داخل کلاس و هم خارج از آن باشند. برای تحقق این هدف می‌بایست فعالیت‌های جدیدی در برنامه‌ریزی درسی مدارس قرار گیرد. مثلاً مهارت‌هایی چون احترام به دیگران، اعتماد، یکدلی و مهارت‌های فرایندهای گروهی مانند حل کشمکش، حل مساله مشارکتی و تصمیم‌گیری منطقی باید به عنوان آموزش‌های اساسی در محتوای برنامه درسی مدارس متوسطه وارد شود (ویلسون (Wilson)، ۱۹۹۷). ترویج اعتماد اجتماعی و اعتماد نهادی، احترام، مسئولیت پذیری اجتماعی، بردباری و سعه صدر در ارتباطات میان افراد شهروندان در برنامه درسی رسمی و پنهان می‌تواند به گسترش و تقویت سرمایه اجتماعی در میان کودکان بپردازد علاوه بر این، برنامه درسی فوق برنامه که از طریق فعالیت‌های گروهی نظیر شرکت در فعالیت‌های موسسات خیریه، حضور در مراسم مذهبی و عضویت در گروه‌های طرفدار محیط زیست نمود می‌یابد نیز از منابع موثر در ایجاد سرمایه اجتماعی در میان کودکان می‌باشد (آلان و کاتس، ۲۰۱۲).

هرچند منابع یاد شده در بالا بر اهمیت ورود مفاهیم سرمایه اجتماعی در کتاب های درسی صحنه می گذارند ولی نتایج پژوهشگران در داخل کشور بر بی توجهی به این مفاهیم در کتاب های درسی که به منزله نماینده اصلی نظام برنامه ریزی درسی در کشور هستند حکایت دارد. نتایج پژوهش قاسمی و قدسیه (۱۳۹۰)، در تحلیل محتوای کتاب های درسی دوره ابتدایی از نظر عناصر تشکیل دهنده مفهوم سرمایه اجتماعی نشان داد که بیشترین مولفه اشاره شده در متن مربوط به هنجارها و سپس شامل ارزش های اجتماعی- فرهنگی، اعتماد و قابلیت اعتماد و مشارکت می شود و مولفه کیفیت تعامل کمترین سهم را به خود اختصاص می دهد. حبیبی فر (۱۳۹۲)، مولفه های سرمایه اجتماعی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم، بسیار کم رنگ می داند. همچنین تحلیل محتوای کتاب های علوم اجتماعی مقطع متوسطه (دوم) نشان داد که در کتاب های یاد شده، مولفه های هنجارهای اجتماعی و اعتماد، چندان مورد توجه قرار نگرفته است و در مورد مولفه شبکه ها تنها به یک زیر مجموعه خاص و در سطح خرد، نظیر خانواده تاکید شده. به همین خاطر بازنگری در مجاری اجتماعی کردن اولیه یعنی خانواده، مدرسه و دوستان و خصوصاً کتاب های درسی را به عنوان مجرای انتقال مفاهیم اجتماعی به کودکان ضرورتی دوچندان پیدا می کند (سیاه پوش، ۱۳۸۷).

با توجه به جدیدالتاسیس بودن دوره متوسطه اول و نبود پژوهش هایی در ارتباط در کتاب های دوره راهنمایی یا متوسطه اول پژوهش حاضر به بررسی مولفه های سرمایه اجتماعی براساس دیدگاه رابرت پاتنام در کتاب های درسی دوره متوسطه اول می پردازد.

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف بنیادی و نحوه گرد آوری داده ها براساس سیاهه تحلیل در روش تحلیل محتوا می باشد.

جامعه آماری این پژوهش همه کتاب های درسی دوره متوسطه اول، شامل ۴۴ جلد کتاب درسی دوره متوسطه اول ۱۳۹۵ می باشد که توسط دفتر برنامه ریزی و تالیف کتاب های درسی، تالیف و چاپ شده است. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و نیز براساس جهت گیری های غالب در هر دسته از عناوین کتاب های درسی دوره متوسطه اول، چهار عنوان مطالعات اجتماعی، فارسی، پیام های آسمانی و تفکر و سبک زندگی، در سه پایه هفتم، هشتم و نهم و در مجموع ۱۳ جلد کتاب دوره متوسطه اول به عنوان نمونه در نظر

گرفته و تمامی محتوای کتاب‌های فوق مورد تحلیل قرار گرفت. در این تحقیق کتاب‌هایی جز نمونه آماری محسوب می‌شوند که قابلیت تحلیل و بررسی مفاهیم اجتماعی و فرهنگی را دارا بودند. در واقع انتخاب اسناد این پژوهش، در زمره شیوه‌های غیراحتمالی و به روشی هدفمند و به سبک حضور و غیاب (غربال‌گری) بود. (محمدی‌مهر، ۱۳۹۴). در این پژوهش نیز کتاب‌هایی که بیشتر انتظار می‌رود مفهوم سرمایه اجتماعی را پوشش دهند، انتخاب شده و سایر کتاب‌ها از محدوده نمونه آماری مورد نظر حذف شدند. کتاب‌های درسی نمونه آماری مورد نظر، با توجه به ساعات برنامه درسی حدود ۳۵ درصد از برنامه هفتگی مدارس، به خود اختصاص داده‌اند.

ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش سیستم رمزگذاری مولفه‌ها و شاخص‌های محقق ساخته‌ای بوده است که می‌توان از آن به عنوان چک لیست یاد کرد. برای ساخت این چک لیست، بعد از مطالعه پژوهش‌های مرتبط داخلی و خارجی نخست مولفه‌های سرمایه اجتماعی از دیدگاه پاتنام مشخص شد که عبارتند از شبکه‌ها، هنجارهای همیاری و اعتماد، آنگاه تمامی شاخص‌های مهمی که بتوان در زیرمجموعه سه مولفه فوق قرار داد دسته‌بندی گردید. بدین‌سان، چک لیست تهیه شده نهایی سنجش سرمایه اجتماعی مشتمل بر ۶۳ شاخص بود که ۲۴ شاخص به سنجش مولفه شبکه‌ها، ۲۱ شاخص به سنجش مولفه هنجارهای همیاری و ۱۸ شاخص به سنجش مولفه اعتماد می‌پردازد که در جدول ۱ نمونه‌ای از نحوه احصا شاخص‌ها و مقوله‌ها اشاره شده است.

جدول ۱. مولفه‌ها و برخی از شاخص‌های سنجش سرمایه اجتماعی
بر اساس نظریه پاتنام و منابع استخراجی شاخص‌ها

منابع	شاخص‌ها	مولفه‌های سرمایه اجتماعی بر اساس نظریه پاتنام
موسوی و همکاران (۱۳۹۲)، عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۱)، عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۱)، اعظمی (۱۳۹۱)، زارع شاه‌آبادی و ترکان (۱۳۹۱)، گروتائرت و همکاران (۲۰۰۵)، ناکاگاوا و شائو (۲۰۰۴)	تشویق به عضویت در سازمان- های مردم‌نهاد و انجمن‌های داوطلبانه غیرانتفاعی	شبکه‌ها
بنی‌فاطمه و همکاران (۱۳۹۱)، علینی (۱۳۹۱)، گروتائرت و همکاران (۲۰۰۵)	تاکید بر حفظ همبستگی در جامعه	
هنرور و همکاران (۱۳۹۴)، فصیحی (۱۳۹۲).	تاکید به احترام بر پدر و مادر و	هنجارهای همیاری

موسوی و همکاران (۱۳۹۲)، علینی (۱۳۹۱)	سایر اعضای خانواده،	
خوش‌فر و همکاران (۱۳۹۲)، موسوی و همکاران (۱۳۹۲)، لیستر و همکاران (۲۰۰۲)، اسپیلبرگ (۲۰۰۱)	تشویق بر حفظ محیط زیست و تمیز نگه داشتن آن	
خوش‌فر و همکاران (۱۳۹۲)، پورمحمدی و همکاران (۱۳۹۰)، میرزاخانی اندریان (۱۳۷۹)، ناکاگوا و شاو (۲۰۰۴)	ترغیب به احساس عدم غربی با افراد نا آشنا	اعتماد
فصبیحی (۱۳۹۲)، موسوی و همکاران (۱۳۹۲)، عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۱)، علینی (۱۳۹۱)	تاکید برامانت‌داری	

واحد ثبت در این پژوهش در بخش متن‌ها و پرسش‌ها به صورت جمله و در تصاویر چنین در نظر گرفته شد که هر تصویر براساس شاخص‌هایی که در آنها مورد اشاره قرار گرفته به واحدهایی تقسیم و بعداً مورد شمارش قرار گرفته است. واحد متن، نیز در قالب صفحات کتاب می‌باشد.

برای صحت‌روایی چک‌لیست نخست از طریق مطالعه ادبیات تحقیق و مطالعات داخلی و خارجی به دقت مولفه‌های مربوطه استخراج و چک‌لیست‌های مد نظر تدوین شد. سپس برای ارزیابی کمی روایی محتوا و جهت اطمینان از اینکه مهم‌ترین و صحیح‌ترین محتوا انتخاب شده است از نسبت روایی محتوا استفاده گردید. جهت تعیین روایی محتوایی چک‌لیست در اختیار ۱۵ تن از اساتید برنامه‌ریزی درسی و ۳ تن از صاحب‌نظران جامعه‌شناسی قرار گرفت و از آنان خواسته شد در مورد هر یک از مقوله‌ها را بر اساس طیف سه‌بخشی لیکرت «گویه ضروری است»، «گویه مفید است ولی ضروری نیست» و «گویه ضرورتی ندارد» طبقه‌بندی کنند (لاوشه (Lawshe)، ۱۹۷۵).

بر اساس تعداد متخصصینی که سؤالات را مورد ارزیابی قرار داده‌اند، حداقل مقدار CVR قابل قبول بر اساس جدول لاوشه برابر ۰/۵۳ محاسبه گردید و شاخص‌ها و مقوله‌هایی که مقدار CVR محاسبه شده برای آن‌ها کمتر از ۰/۵۳ بود از آزمون کنار گذاشته شدند به علت اینکه بر اساس شاخص روایی محتوایی، روایی محتوایی قابل قبولی نداشتند. برای سنجش اعتبار ابزار تحقیق، از روش ویلیام اسکات (Scott)، استفاده شد (اسکات، ۲۰۰۷، ترجمه علی پارسائیان، ۱۳۹۱) به منظور سنجش اعتبار، ده درصد از کل محتوای کتاب‌های مورد بررسی، به روش تصادفی نمونه‌گیری و در زمینه تحلیل مفاهیم در معرض کدگذاری مجدد پژوهش‌گر دوم قرار گرفت. سپس ضریب قابلیت اعتماد با بهره‌گیری از

فرمول اسکات محاسبه شد. گرچه میزان ضریب پایایی بستگی به نوع تحقیق دارد ولی در تجزیه و تحلیل محتوا باید از ۰/۷۰ بزرگ‌تر باشد (محمدی‌مهر، ۱۳۹۴). در این پژوهش میانگین ضریب پایایی برای چک لیست برابر ۰/۸۹ درصد تعیین گشت که با توجه به بزرگی آن از ۰/۷۰، چک لیست از اعتبار بالایی برخوردار است

روش تجزیه و تحلیل پژوهش حاضر از نوع تحلیل فراوانی می باشد که برای پردازش و تحلیل داده های حاصل از دو مرحله قبلی، از دو روش آمار توصیفی و روش آنتروپی شانون استفاده گردید. آمار توصیفی جهت توصیف فراوانی شاخص ها مورد استفاده قرار گرفت که شامل تنظیم جدول فراوانی بوده و در ادامه برای یافتن ضریب اهمیت هریک از شاخص ها، و در مراحل بعدی ضرایب اهمیت مولفه های سرمایه فرهنگی و اجتماعی و مقایسه ضرایب آنها، روش آنتروپی شانون به کار رفت. براساس این روش که به مدل جبرانی مشهور است، محتوای کتاب های درسی دوره متوسطه اول از نقطه نظر منابع مورد نظر، (کتاب های انتخاب شده در پایه های سه گانه دوره متوسطه اول) و مولفه ها و شاخص های سرمایه اجتماعی و فرهنگی طبقه بندی و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. جهت نیل به این هدف، ابتدا پیام های مربوط به مقوله های سرمایه اجتماعی، از طریق روش های آمار توصیفی و در قالب جدول فراوانی شاخص ها به صورت فراوانی شمارش شد. نحوه محاسبه فراوانی نیز به این ترتیب هست که حضور هر شاخص در صفحه در جدول مربوطه ثبت شده و به آن امتیاز یک داده شد. عدد یک ارزش رقمی ندارد و فقط نماد استفاده آن مولفه است. آن گاه، براساس داده های جدول فراوانی، جدول داده ها بهنجار شد (مرحله اول). در مرحله بعد، بار اطلاعاتی هر مولفه ها و شاخص ها محاسبه و در ستون های مربوط قرار گرفت (مرحله دوم). و در نهایت با استفاده از بار اطلاعاتی شاخص ها و مولفه ها، ضریب اهمیت هر یک از مولفه ها محاسبه گردید (مرحله سوم) (آذر، ۱۳۸۰).

مراحل اشاره شده را می توان در چهارچوب روابط زیر بیان کرد:

مرحله اول: ماتریس فراوانی های جدول فراوانی، بهنجار شده، براساس فرمول شماره ۱

به دست می آید:

فرمول شماره ۱

$$p_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}}$$

در این فرمول:

هنجار شده ماتریس فراوانی $P =$

فراوانی مقوله $F =$

شماره پاسخ گو $i =$

شماره مقوله $j =$

تعداد پاسخگو $m =$

تعداد مقوله $n =$

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله را محاسبه کرده و در ستون‌های مربوطه قرار می‌دهیم و برای این منظور از فرمول شماره ۲ استفاده می‌شود:

فرمول شماره ۲:

$$E_j = K \sum_{i=1}^m |p_{ij} \ln p_{ij}| \quad (j=1,2,\dots,n) \quad k = \frac{1}{\ln m}$$

در این فرمول:

بار اطلاعاتی مقوله $E =$

لگاریتم نپری $\ln =$

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها ($j=1,2,\dots,n$) ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌ها محاسبه شده و هر مقوله‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت (W_j) بیشتری برخوردار است. برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده می‌گردد:

فرمول شماره ۳:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

در این فرمول:

درجه اهمیت $W_j =$

۴. یافته‌ها

برای ورود به بحث نخست مشخصات مربوط به محتوای کتاب‌های دوره متوسطه اول از نظر تعداد صفحات و عناصر محتوا اعم از تعداد جملات متن، پرسش‌ها و فعالیت‌ها و تعداد اشاره‌های تصاویر به شرح جدول ۲ بیان می‌گردد.

جدول ۲. مشخصات مربوط به محتوای کتاب‌های دوره اول متوسطه

عنوان کتاب	مجموع صفحات	تعداد جملات متن	تعداد جملات پرسش‌ها و فعالیت	تعداد اشاره‌های تصاویر	مجموع کل واحدها
پیام‌های آسمانی	۴۱۶	۴۴۷۰	۴۸۳	۱۱۸	۵۰۷۱
فارسی	۴۳۵	۳۲۸۳	۶۲۷	۱۳۵	۴۰۴۵
مطالعات اجتماعی	۵۴۸	۵۴۹۳	۱۴۹۶	۱۰۹۱	۸۰۸۰
تفکر و سبک زندگی	۲۸۱	۱۲۰۰	۱۰۷۷	۲۰۷	۲۴۸۴
مجموع	۱۶۸۰	۱۴۴۴۶	۳۶۸۳	۱۵۵۱	۱۹۶۸۰

در جدول ۳ نخست، فراوانی واحدهای مربوط به شاخص‌های مورد نظر در کل صفحات کتاب‌های موجود مشخص گردید و سپس جهت تعیین مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت آن‌ها با استفاده از روش تحلیل آنتروپی شانون به داده‌های هنجارشده تبدیل شد. سپس مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هم برای هر یک از شاخص‌های مولفه‌های سرمایه اجتماعی برآورد گردید. که براین اساس، بالاترین بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مربوط به شاخص ترغیب به ارتباط با دیگران در جهت حل مشکلات در سطح فردی و اجتماعی با بار اطلاعاتی ۰/۹۹۶ و ضریب اهمیت ۰/۰۲۵ بوده و میانگین بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت برای شاخص‌های سرمایه اجتماعی، به ترتیب برابر ۰/۶۶۴ و ۰/۰۱۷ می باشد. در میان ۲۴ شاخص مولفه شبکه‌ها نیز، شاخص ترغیب به ارتباط با دیگران در جهت حل مشکلات در سطح فردی و اجتماعی بالاترین بار معادل و ضریب اهمیت را دارد و در مقابل ۱۰ شاخص دارای بار معادل و ضریب اهمیت کمتر از حد میانگین بوده و شاخص تاکید به شرکت در مراسم جشن و عروسی و شادی دارای بار معادل و ضریب اهمیت کمتری نسبت به سایر شاخص‌ها می باشد. همچنین در میان ۲۱ شاخص مولفه هنجارهای همیاری، شاخص تاکید بر محترم شمردن دوستان و سایر اعضای جامعه بالاترین بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت را به خود اختصاص داده و در مقابل ۵ شاخص دارای بار معادل و ضریب اهمیت کمتر از حد میانگین بوده و شاخص تاکید بر

استفاده درست و منصفانه از امکانات شهری دارای کمترین بار معادل و ضریب اهمیت می‌باشد. در نهایت در میان ۱۸ شاخص مولفه اعتماد، شاخص ترغیب به صداقت در عمل و گفتار بالاترین بار معادل و ضریب اهمیت را دارد و در مقابل ۵ شاخص دارای بار معادل و ضریب اهمیت کمتر از حد میانگین بوده و ۲ شاخص توصیه به متعهد بودن نهادهای قضایی و انتظامی و توصیه به صحت مطالب رسانه‌های جمعی داخلی دارای بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت صفر می‌باشد.

جدول ۳. توزیع فراوانی مولفه‌ها، داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هریک از شاخص‌های مربوط به سرمایه اجتماعی در کتابهای دوره اول متوسطه

ضریب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع	تفکر و سبک زندگی		مطالعات اجتماعی		فارسی		پیام‌های آسمانی		شاخص‌های هریک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی		مولفه‌های سرمایه اجتماعی
			فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی			
0/008	0/353	26	0	0	0/808	21	0	0	0/192	5	۱	ترغیب به عضویت و کمک به موسسات خیریه	شبکه‌ها
0/002	0/09	35	0/028	1	0/971	34	0	0	0	0	۲	تاکید به شرکت در مراسم جشن، عروسی	
0/015	0/578	10	0/1	1	0/2	2	0	0	0/7	7	۳	سفارش به حضور در مراسم ختم و خاکسپاری آشنایان و همسایگان	
0/018	0/755	22	0/136	3	0/636	14	0/136	3	0/091	2	۴	تشویق به مشارکت در گروه و انجمن‌های علمی، ادبی، هنری	
0/019	0/745	14	0/214	3	0/286	4	0/5	7	0	0	۵	تشویق به حضور در نمایشگاه‌های فرهنگی، هنری و علمی	
0/024	0/991	25	0/12	3	0/48	12	0/16	4	0/24	6	۶	تاکید بر ورزش‌های گروهی	

ضرب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع	تفکر و سبک زندگی		مطالعات اجتماعی		فارسی		پیام‌های آسمانی		شاخص‌های هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی		مولفه‌های سرمایه اجتماعی
			فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی			
												و عضویت در باشگاه‌های ورزشی	
0/015	0/617	49	0/571	28	0/367	18	0/061	3	0	0	سفارش به حضور در فعالیت‌های اردویی	۷	
0/003	0/122	24	0	0	0/958	23	0/042	1	0	0	ترغیب به شرکت درشورهاها و اتحادیه‌ها	۸	
0/008	0/346	54	0	0	0/814	44	0/185	10	0	0	تشویق به عضویت در سازمان‌های مردم نهاد	۹	
0/025	0/996	74	0/257	19	0/283	21	0/229	17	0/230	17	ترغیب به ارتباط با دیگران در جهت حل مشکلات در سطح فردی و اجتماعی	۱۰	
0/017	0/719	100	0/07	7	0/62	62	0/25	25	0/06	6	توصیه بر تعاون و همکاری و همیاری	۱۱	
0/020	0/865	58	0/103	6	0/517	30	0/172	10	0/20	12	تشویق بر مشورت با دیگران	۱۲	

تحلیل محتوای کتاب‌های دوره متوسطه اول برحسب میزان توجه ... ۴۱

ضرب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع	تفکر و سبک زندگی		مطالعات اجتماعی		فارسی		پیام‌های آسمانی		شاخص‌های هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی	مولفه‌های سرمایه اجتماعی
			فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی		
											برای تصمیم‌گیری	
0/019	0/791	144	0/075	11	0/586	85	0/193	28	0/145	20	تاکید بر اهمیت جایگاه نهاد خانواده	۱۳
0/022	0/932	11	0/272	3	0/272	3	0/090	1	0/363	4	تشویق به عیادت از بیماران	۱۴
0/018	0/747	16	0/0625	1	0/625	10	0/188	3	0/125	2	تاکید بر روابط دوستانه در خارج از محیط مدرسه و کار	۱۵
0/019	0/817	64	0/281	18	0/531	34	0/109	7	0/078	5	ترغیب به رفت و آمد با خویشاوندان	۱۶
0/017	0/714	24	0/125	3	0/333	8	0/416	10	0/125	3	تشویق به رفت و آمد با دوستان و همسایگان	۱۷
0/006	0/243	19	0	0	0/894	17	0/105	2	0	0	تاکید بر مردم‌سالاری و مشارکت در احزاب سیاسی	۱۸
0/005	0/225	34	0	0	0/911	31	0/058	2	0/029	1	ترغیب به شرکت در انتخابات	۱۹
0/016	0/667	37	0	0	0/621	23	0/189	7	0/189	7	تشویق به شرکت در راهپیمایی	۲۰
0/003	0/123	56	0	0	0/053	3	0/018	1	0/928	52	تشویق به شرکت در نمازهای	۲۱

ضرب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع	تفکر و سبک زندگی		مطالعات اجتماعی		فارسی		پیام‌های آسمانی		شاخص‌های هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی	مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی
			فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی		
											جمعه و جماعت	
0/012	0/491	29	0	0	0/759	22	0/172	5	0/069	2	ترغیب به شرکت در مراسم جشن و عزاداری مذهبی	۲۲
0/021	0/881	115	0/043	5	0/313	36	0/330	38	0/313	36	تاکید بر حفظ همبستگی در جامعه	۲۳
0/013	0/557	21	0	0	0/190	4	0/095	2	0/714	15	آشناسازی دانش‌آموزان با فواید و مضرات شبکه‌های اجتماعی مجازی	۲۴
0/023	0/973	121	0/181	22	0/264	32	0/355	43	0/198	24	تاکید به احترام بر پدر و مادر و سایر اعضای خانواده	۱
0/023	0/981	63	0/27	17	0/333	21	0/190	12	0/206	13	تاکید بر محترم شمردن دوستان و سایر اعضای جامعه	۲
0/023	0/951	47	0/127	6	0/255	12	0/383	18	0/234	11	تشویق به رعایت ادب و خوشرویی در برخورد با دیگران	۳
0/012	0/506	21	0	0	0/143	3	0/095	2	0/762	16	توصیه بر قرض دادن پول	۴

ضرب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع	تفکر و سبک زندگی		مطالعات اجتماعی		فارسی		پیام‌های آسمانی		شاخص‌های هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی		مولفه‌های سرمایه اجتماعی
			فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی			
0/017	0/708	154	0/019	3	0/325	50	0/097	15	0/558442	86	تاکید برکمک مالی و احسان در مواقع نیاز به دوستان و مستمندان	۵	
0/016	0/672	72	0/069	5	0/653	47	0/222	16	0/055	4	الفای احساس مفید واقع شدن در خانواده و جامعه	۶	
0/022	0/922	88	0/170	15	0/443	39	0/25	22	0/136	12	تشویق به همدردی و همدلی با دیگران	۷	
0/021	0/907	170	0/141	24	0/470	80	0/152	26	0/235	40	افزایش حس مسولیت-پذیری	۸	
0/020	0/867	129	0/196	27	0/496	63	0/086	11	0/220	28	تشویق به کمک به دیگران در گرفتاری‌ها و مشکلات غیرمالی	۹	
0/014	0/606	134	0/067	9	0/701	94	0/037	5	0/194	26	تاکید بر رعایت قانون و نظم	۱۰	
0/017	0/725	111	0/036	4	0/396	44	0/072	8	0/495	55	تشویق به عدم تجاوز به حقوق دیگران	۱۱	
0/015	0/601	102	0/029	3	0/676	69	0/059	6	0/235	24	ترغیب به پابندی به رفتار عدالت-آمیز در برخورد با	۱۲	

ضرب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع	تفکر و سبک زندگی		مطالعات اجتماعی		فارسی		پیام‌های آسمانی		شاخص‌های هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی	دیگران	مولفه‌های سرمایه اجتماعی
			فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی			
0/016	0/669	94	0/032	3	0/234	22	0/085	8	0/649	61	نظارت همگانی و امر به معروف و نهی از منکر	۱۳	
0/019	0/782	37	0/405	15	0/270	10	0/324	12	0	0	دعوت به تحمل اندیشه‌های گوناگون و مخالف	۱۴	
0/018	0/768	30	0/133	4	0/6	18	0/2	6	0/067	2	تشویق به آزادی بیان و نقد-پذیری	۱۵	
0/018	0/768	34	0/176	6	0/617	21	0/029	1	0/176	6	ترغیب به ایجاد تفاهم و آشتی	۱۶	
0/012	0/508	148	0/067	10	0/798	118	0/048	7	0/088	13	تشویق برحفظ محیط زیست و تمیز نگه داشتن آن	۱۷	
0/011	0/492	94	0/032	3	0/787	74	0/032	3	0/149	14	تاکید بر استفاده درست و منصفانه از امکانات شهری	۱۸	
0/020	0/84	301	0/026	8	0/265	80	0/345	104	0/362	109	تشویق به گذشت از جان خود در راه آرمان‌های جامعه	۱۹	
0/02	0/825	77	0/389	30	0/078	6	0/090	7	0/441	34	توصیه به عفو و چشم پوشی از خطاهای دیگران	۲۰	

تحلیل محتوای کتاب‌های دوره متوسطه اول برحسب میزان توجه ... ۴۵

ضرب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع	تفکر و سبک زندگی		مطالعات اجتماعی		فارسی		پیام‌های آسمانی		شاخص‌های هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی	مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی
			فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی		
0/020	0/848	43	0/023	1	0/372	16	0/325	14	0/279	12	ترغیب به ترجیح منافع جمعی بر منافع شخصی	۲۱
0/023	0/988	71	0/127	9	0/295	21	0/239	17	0/338	24	ترغیب به صداقت در عمل و گفتار	۱
0/023	0/952	82	0/378	31	0/292	24	0/159	13	0/171	14	تشویق به صراحت و رک‌گویی	۲
0/020	0/859	30	0/367	11	0/333	10	0/267	8	0/033	1	توصیه به خوش بینی	۳
0/020	0/861	91	0/253	23	0/088	8	0/494	45	0/164	15	تاکید بر امید در زندگی	۴
0/02	0/834	58	0/155	9	0/138	8	0/138	8	0/569	33	سفارش به خودداری از غیبت و تهمت زدن به دیگران	۵
0/01	0/41	63	0	0	0/159	10	0/032	2	0/809	51	الفای منفور دانستن دروغ	۶
0/018	0/747	48	0/064	4	0/213	10	0/106	5	0/617	29	تشویق به وفای به عهد	۷
0/019	0/791	13	0/077	1	0/077	1	0/461	6	0/385	5	سفارش بر رازداری و حفظ اسرار دیگران	۸
0/014	0/582	25	0/2	5	0/2	5	0/04	1	0/56	14	تاکید بر امانت‌داری	۹
0/020	0/846	117	0/170	20	0/06	7	0/453	53	0/316	37	توصیه به دوستی با دیگران	۱۰

اعتماد

ضرب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع	تفکر و سبک زندگی		مطالعات اجتماعی		فارسی		پیام‌های آسمانی		شاخص‌های هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی		مولفه‌های سرمایه اجتماعی
			فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی			
											فراوانی بهنجار	فراوانی	
0/022	0/944	79	0/126	10	0/189	15	0/342	27	0/342	27	تشویق به محبت و دلسوزی و دوست داشتن	۱۱	
0/015	0/652	48	0/020	1	0/625	30	0/062	3	0/291	14	تاکید بر اهمیت احساس امنیت در جامعه	۱۲	
0/022	0/908	66	0/106	7	0/196	13	0/454	30	0/242	16	تاکید بر احساس آرامش با حضور خویشاوندان	۱۳	
0/023	0/955	26	0/192	5	0/384	10	0/154	4	0/269	7	ترغیب به احساس عدم غریبی با افراد ناآشنا	۱۴	
0/006	0/251	103	0	0	0/902	93	0/087	9	0/009	1	توصیه به متعهد بودن عملکرد نهادهای دولتی	۱۵	
0	0	37	0	0	1	37	0	0	0	0	توصیه به متعهد بودن نهادهای قضایی و انتظامی	۱۶	
0/002	0/105	30	0	0	0/966	29	0	0	0/033	1	توصیه به متعهد بودن نهادهای قانون‌گذاری	۱۷	
0	0	4	0	0	1	4	0	0	0	0	توصیه به صحت مطالب رسانه‌های جمعی داخلی	۱۸	

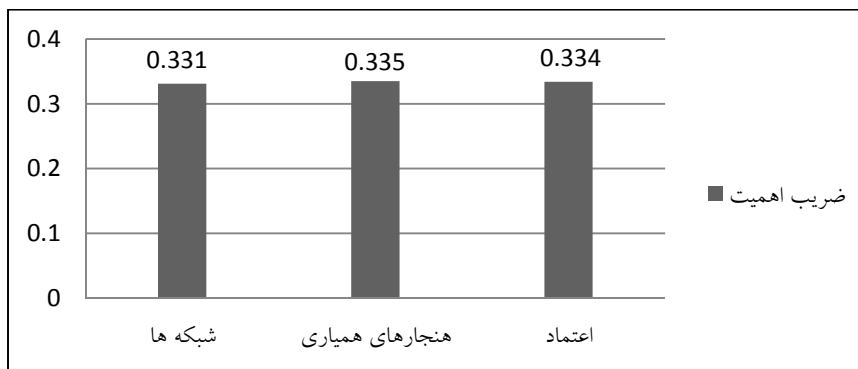

جدول ۴ نیز که در واقع خلاصه‌ای از جدول ۲ می‌باشد، فراوانی مولفه‌های سرمایه اجتماعی، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت را برای مولفه‌های سرمایه اجتماعی در کتاب‌های درسی نشان می‌دهد بر اساس جدول ۳، مجموع فراوانی ابعاد تحلیل شده در ارتباط با مولفه‌های سرمایه اجتماعی کتاب‌های مورد بررسی ۴۱۲۲ مورد بود. که معادل ۲۱ درصد فراوانی‌های ثبت شده در کل کتاب‌های نمونه آماری دوره متوسطه بود. همچنین میانگین فراوانی‌ها در میان سه مولفه معادل ۱۳۷۴ برآورد شد. در میان مولفه‌های سرمایه اجتماعی، مولفه هنجارهای همیاری با فراوانی ۲۰۷۰ واحد و ۵۰/۲۱ درصد بیشترین سهم را دارد و کمترین سهم نیز مربوط به مولفه اعتماد با ۹۹۱ فراوانی و ۲۴/۰۴ درصد می‌باشد. مولفه شبکه‌ها نیز نیز مشتمل بر ۱۰۶۱ فراوانی و ۲۵/۷۴ درصد می‌باشد همچنین مولفه هنجارهای همیاری در سطحی بالاتر از سطح میانگین قرار دارد و دو مولفه شبکه‌ها و اعتماد در سطحی پایین‌تر از حد میانگین قرار دارد.

میانگین بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت برای مولفه‌های سرمایه اجتماعی در کتاب‌های درسی، به ترتیب برابر ۰/۹۹۵ و ۰/۳۳۳ می‌باشد، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مولفه‌های اعتماد و هنجارهای همیاری و اعتماد به سطح میانگین بسیار نزدیک بوده و اختلاف میان آنها بسیار جزئی می‌باشد. به همین ترتیب بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مربوط به مولفه هنجارهای همیاری که در اندازه جزئی بالاتر از سایر مقادیر است معادل ۱/۰۰۱ و ۰/۳۳۵ می‌باشد، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مربوط به مولفه اعتماد معادل ۱ و ۰/۳۳۴ بوده و کمترین بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مربوط به مولفه شبکه‌ها معادل ۰/۹۸۵ و ۰/۳۳۱ می‌باشد که در نمودار ۱۰، این اختلاف‌ها به تصویر کشیده شده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی مولفه‌ها، داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هریک از مولفه‌های مربوط به سرمایه اجتماعی در کتابهای دوره اول متوسطه

ضریب اهمیت هر مولفه	بار اطلاعاتی هر مولفه	درصد فراوانی مولفه	مجموع مولفه‌ها	تفکر و سبک زندگی		مطالعات اجتماعی		فارسی		پیام‌های آسمانی		مولفه‌های سرمایه فرهنگی
				فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	
0/331	0/985	۲۵/۷۴	۱۰۶۱	0/243	۱۱۲	0/310	۵۶۱	0/245	۱۸۶	0/188	۲۰۲	شبکه‌ها
0/335	1/001	۵۰/۲۱	۲۰۷۰	0/463	۲۱۵	0/506	۹۱۹	0/453	۳۴۶	0/544	۵۹۰	هنجارهای همیاری
0/334	1	۲۴/۰۴	۹۹۱	0/294	۱۳۶	0/184	۳۳۵	0/302	۲۳۱	0/268	۲۸۹	اعتماد
۱		۱۰۰	۴۱۲۲		۴۶۳		۱۸۱۵		۷۶۳		۱۰۸۱	مجموع

نمودار ۱. ضریب اهمیت مولفه‌های سرمایه اجتماعی در کتاب‌های دوره اول متوسطه

۵. بحث و نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از سوال پژوهشی نشان داد که فراوانی، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مولفه شبکه‌ها به ترتیب معادل 1061، 1 و 0/331، مولفه هنجارهای همیاری، 2070، 1/001 و 0/335 و مولفه اعتماد، 991، 0/985 و 0/334 می‌باشد. بدین ترتیب علی‌رغم آنکه میزان فراوانی مولفه هنجارهای همیاری بیش از مولفه شبکه‌ها برآورد گردید، ولی از میان مولفه‌های سرمایه اجتماعی براساس مقایسه بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت، بیشترین توجه بر مولفه هنجارهای همیاری بوده و بعد از آن توجه غالب متوجه مولفه شبکه‌ها و در نهایت مولفه اعتماد می‌باشد. بدین ترتیب نتایج بررسی‌های پژوهشگر با نتایج تحقیق سید نورانی و همکاران (1394)، قاسمی و قدسیه (1390)، آلان و کاتس (2012)، هانگ و همکاران (2009)، اندرسون (2008)، ترجمه لعل علیزاده و مقدم، (1387) و پرینت و کلمن (2003) مطابقت دارد و در مقابل با نتایج تحقیقات حبیبی فر (1392) و ولی پور (1390) ناهمسو است.

در تبیین این سوال می‌توان نتیجه گرفت که مولفان کتاب‌های دوره متوسطه اول با اختصاص 21 درصد از حجم محتوای کتاب‌های یاد شده به مولفه‌های سرمایه اجتماعی به خوبی توانسته‌اند از ظرفیت‌های کتب اشاره شده در بازتاب مولفه‌های فوق بهره‌جویند. مقایسه بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مولفه‌های سرمایه اجتماعی هر یک از کتاب‌های نمونه آماری نیز بیانگر این واقعیت است که علی‌رغم وضعیت مطلوب مولفه‌های سرمایه اجتماعی در کل کتاب‌های مورد بررسی، ضریب اهمیت مولفه شبکه‌ها در کتاب‌های پیام‌های آسمانی و ضریب اهمیت مولفه اعتماد در کتاب‌های مطالعات اجتماعی نسبت به

سایر مولفه‌ها در جایگاه پایین تری قرار دارد مولفه شبکه‌ها نیز علی‌رغم اینکه در میان سه مولفه از کمترین میزان توجه برخوردار است، لیکن از لحاظ بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت در وضعیت قابل قبولی دارد. شبکه‌ها که به نوعی نشانگر بعد عینی سرمایه اجتماعی محسوب می‌گردد، خاستگاه دو مولفه دیگر یعنی اعتماد و هنجارهای همیاری نیز محسوب می‌شود، مشارکت مردم در اداره حکومت و تعیین سرنوشت خود از اهداف غایی مولفه شبکه‌ها به شمار می‌رود و توجه مناسب کتاب‌های پیام‌های آسمانی بر این مولفه نیز نشان می‌دهد که نویسندگان کتاب‌های درسی به خوبی نتوانسته‌اند از ظرفیت اجتماعی دین اسلام بهره‌گیرند چراکه برخلاف غالب ادیان و مکاتب که بر بعد فردی دین توصیه دارند، دین اسلام قدرت را در جماعت می‌داند و بخش اعظم مناسک عبادی صورت جمعی دارند.

بررسی شاخص‌های مولفه‌های سرمایه اجتماعی در کتاب‌های یاد شده نشان از کم‌رنگ بودن اعتماد اجتماعی در کتاب‌های فارسی و پیام‌های آسمانی و اعتماد نهادی در اغلب کتاب‌های درسی دارد که با توجه به اهمیت این دو حوزه اعتماد بایستی بیش از پیش مد نظر نویسندگان کتاب‌های درسی قرار گیرد. علاوه بر این مسئله شبکه‌های اجتماعی مجازی که به نوعی دغدغه عصر حاضر محسوب می‌گردند، شایسته است که به نحو مطلوب در بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی مورد توجه قرار گیرد تا در دوره‌ای که شاهد رونق گرفتن فردگرایی افراطی هستیم سرمایه‌های اجتماعی بتواند کارایی ارتباطی اجتماع را افزایش دهد تا شاهد برقراری رفاه اجتماعی در یک جامعه مردم‌سالار باشیم.

بررسی شاخص‌های مولفه‌های سرمایه اجتماعی نیز نشان می‌دهد که شاخص‌های تاکید به شرکت در مراسم جشن، عروسی و شادی، ترغیب به شرکت در شوراها و اتحادیه‌ها، ترغیب به شرکت در انتخابات و تشویق به شرکت در نمازهای جمعه و جماعت در گروه شاخص‌های مولفه شبکه‌ها دارای کمترین میزان توجه هستند و در بین شاخص‌های مولفه اعتماد شاخص‌های مربوط به اعتماد نهادی از کمترین میزان توجه برخوردار هستند، امری که سیاه پوش (۱۳۸۷) بر وجود آن در دوران حاضر تاکید دارد. در حالی که اعتماد به نهادهای اجتماعی به دلیل ثبات آنها راحت‌تر است تا اعتماد به افراد و خود می‌تواند زمینه بروز هنجارهای همیاری از نوع مبادلات قابل تنظیم را افزایش دهد، چرا که فرد از ساختار و جمع توقع دارد تا پاداش او را ادا نماید.

براین اساس براساس نتایج پژوهش، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

تحلیل محتوای کتاب‌های دوره متوسطه اول برحسب میزان توجه ... ۵۱

۱. افزایش میزان توجه به مولفه شبکه‌ها در کتاب‌های پیام‌های آسمانی و معرفی حضور در گروه‌ها و تقویت ارتباط با دیگر افراد جامعه به عنوان یک ضرورت اجتماعی.
۲. تقویت جایگاه مولفه اعتماد در کتاب‌های مطالعات اجتماعی و با تأکید بیشتر بر اعتماد اجتماعی و نهادی.
۳. توجه به اعتماد میان مردم و حکومت و نهادهای رسمی و رسانه‌ها که تحت عنوان اعتماد نهادی تعبیر می‌گردد در کتاب‌های درسی جهت تحقق اعتماد در سطح کلان.
۴. پررنگ‌تر کردن اعتماد اجتماعی جهت تقویت همزمان سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی.
۵. تأکید بر نقش شوراهای و انجمن‌های ملی و محلی جهت کاهش تصدی‌گری دولتی و نیز ایجاد سازمان‌های میانجی در میان دولت و مردم.
۶. تقویت جایگاه مردم‌سالاری و مشارکت حقیقی مردم در احزاب سیاسی جهت تقویت مولفه شبکه‌ها در کتاب‌های درسی.
۷. تقویت جایگاه تحمل اندیشه‌های گوناگون و مخالف و تشویق به آزادی بیان و نقدپذیری جهت استحکام مولفه هنجارهای همیاری.

کتاب‌نامه

- ابوالحسن تنهایی، حسین و حضرتی صومعه، زهرا (۱۳۸۸). بررسی نظری پژوهش‌های اجتماعی در ایران. فصلنامه علوم رفتاری، ۱، ۱، ۵۲-۲۹.
- آذر، عادل (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا. فصلنامه علمی-پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)، ۱۱، ۳۷ و ۳۸، ۱۸-۱.
- اسکات، ویلیام (۱۳۹۱). تئوری حسابداری مالی. (ترجمه علی پارسائیان)، تهران: ترمه.
- اعظمی، گودرز (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی دو قوم لک و لر در شهر کوهدشت. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز.
- افشانی، سید علی رضا؛ عسکری ندوشن، عباس؛ فاضل نجف‌آبادی، سمیه و حیدری، محمد (۱۳۸۸). اعتماد اجتماعی در شهر یزد: تحلیلی از سطوح و عوامل. فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۰، ۳۶، ۷۴-۵۷.
- اندرسون، جون، بی (۱۳۸۷). سرمایه اجتماعی و یادگیری دانش آموز. (ترجمه محمد لعل‌علیزاده و اعظم مقدس)، مجله راهبرد یاس، ۱۵، ۱۳۹-۱۱۶.

- اوجاقلو، سجاد و زاهدی، محمد جواد (۱۳۸۴). بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن در بین ساکنان شهر زنجان. *مجله جامعه شناسی ایران*، ۶، ۴، ۹۲-۱۲۵.
- باستانی، علی‌رضا و رزمی، سید محمد جواد (۱۳۹۳). رتبه بندی غیر مستقیم استان‌های ایران برحسب سرمایه اجتماعی. *فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی*، ۱۴، ۵۵، ۷۷-۴۵.
- برنامه درسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱). مصوب جلسات ۸۵۷ الی ۸۷۲ شورای عالی آموزش و پرورش تاریخ ۹۰/۱۲/۹ الی ۱۳۹۱/۶/۲۸.
- بنی فاطمه، حسین؛ روستایی، شهرام؛ علیزاده اقدم، محمد باقر و حسین نژاد، فهیمه (۱۳۹۱). بررسی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و سبک زندگی محیط زیستی در بین شهروندان شهر تبریز. *دوفصلنامه جامعه شناسی اقتصادی و توسعه*، ۲، ۵۶-۳۳.
- بیدل، پری ناز و محمودزاده، علی اکبر (۱۳۹۱). بررسی میزان تعلق اجتماعی مردم به جامعه ایران و رابطه آن با اعتماد اجتماعی و فردگرایی، مطالعه موردی شهر مشهد. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۵، ۲، ۶۳-۳۱.
- پاتنام، رابرت (۱۳۹۲). *دموکراسی و سنت‌های مدنی*. (ترجمه محمد تقی دلفروز). تهران: جامعه شناسان.
- پورمحمدی، محمدرضا؛ حسین زاده دلیر، کریم و پیری، عیسی (۱۳۹۰). *تحلیلی بر دگرگونی کیفی سرمایه اجتماعی در نظام شهری نمونه موردی: نظام شهری استان آذربایجان شرقی*. مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۱، ۳، ۱۹-۱.
- تنکابنی، فروزان؛ یوسفی، علی رضا و کشتی آرای، نرگس (۱۳۹۴). طراحی اهداف مبتنی بر توسعه سرمایه اجتماعی در برنامه درسی آموزش عالی ایران. *دوفصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی*، ۶، ۱۱، ۲۶-۷.
- حبیبی فر، محمد (۱۳۹۲). *تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم براساس شاخص های سرمایه اجتماعی و دیدگاه معلمان شهر گنبد کاووس*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.
- خوش فر، غلام رضا؛ بارگاهی، رضا و کرمی، شهاب (۱۳۹۲). *سرمایه اجتماعی و پایداری شهری، مطالعه موردی: شهر گرگان*. *فصلنامه مطالعات شهری*، ۸، ۴۶-۳۱.
- روحانی، حسن (۱۳۸۸). *درآمدی بر نظریه سرمایه فرهنگی*. *فصلنامه راهبرد*، ۱۸، ۵۳، ۳۵-۷.
- ذاکر صالحی، غلامرضا (۱۳۸۷). *پارادوکس سرمایه اجتماعی تحصیل کردگان ایرانی: بررسی رابطه آموزش عالی و سرمایه اجتماعی در ایران*. *فصلنامه آموزش مهندسی ایران*، ۱۰، ۴۰، ۵۱-۲۵.
- زارع شاه آبادی، اکبر و ترکان، رحمت اله (۱۳۹۱). *رابطه سرمایه اجتماعی و قانون گریزی در بین شهروندان شهر یزد*. *فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۸، ۲۷، ۱۱۵-۸۴.
- سبحانی نژاد، مهدی؛ جعفری هرنندی، رضا و نجفی، حسن (۱۳۹۴). *تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه از لحاظ میزان توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره مبارکه حجرات*. *فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱۱، ۴۱، ۱۰۱-۹۷.

تحلیل محتوای کتاب‌های دوره متوسطه اول برحسب میزان توجه ... ۵۳

- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۹۳). *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: آگاه.
- سروش، مریم و افراسیابی، حسین (۱۳۸۹). سرمایه اجتماعی، هویت و مشارکت اجتماعی جوانان شیراز. *دو فصلنامه علمی تخصصی پژوهش جوانان فرهنگ و جامعه*، ۵، ۱۵۵-۱۲۳.
- سید نورانی، سید محمد رضا؛ سجادی، معصومه سادات؛ فروزان، فاطمه و جهانگرد، فاطمه (۱۳۹۴). بررسی نقش آموزش در ایجاد سرمایه اجتماعی در ایران (۱۳۹۰-۱۳۶۰). *فصلنامه علمی پژوهشی رشد و توسعه اقتصادی*، ۵، ۴۴-۲۰، ۳۱.
- سیاه پوش، امیر (۱۳۸۷). فراتحلیل مطالعات سرمایه اجتماعی در ایران. *فصلنامه راهبرد فرهنگ*، ۳، ۱۲۴-۹۹.
- شارع پور، محمود (۱۳۸۳). *ابعاد و کارکردهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای ناشی از فرسایش آن*. مجموعه مقالات همایش بررسی مسایل اجتماعی ایران، تهران، دانشگاه پیام نور. ۱۳۲-۱۵۶.
- عباس زاده، محمد؛ علیزاده اقدم، محمد باقر؛ کوهی، کمال و علی پور، پروین (۱۳۹۱). انواع سرمایه‌ها، حلقه مفقوده در تبیین شادکامی دانشجویان (دانشجویان دانشگاه تبریز). *فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی*، ۱۳، ۵۱، ۲۴۴-۲۱۵.
- عسکری مقدم، رضا (۱۳۸۲). *بررسی متون کتاب‌های فارسی دوره دبستان از نظر تشکیل سرمایه اجتماعی با تاکید بر اعتماد اجتماعی*. همایش سیاستها و مدیریت برنامه‌های رشد و توسعه در ایران، تهران، ۲۴۶-۲۰۹.
- علاقه‌بند، علی (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*. تهران: روان.
- علینی، محمد (۱۳۹۱). *سرمایه اجتماعی در آموزه‌های اسلامی*. قم: بوستان کتاب.
- غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳). *اعتماد اجتماعی در ایران، تحلیل یافته‌های پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح‌های ملی.
- فصیحی، امان‌الله (۱۳۹۲). *اسلام و سرمایه اجتماعی: با تاکید بر رویکرد فرهنگی*. تهران: موسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- فیلد، جان (۱۳۹۲). *سرمایه اجتماعی*. (ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضائی)، تهران: کویر.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۶). *پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن*. (ترجمه غلامعباس توسلی)، تهران: حکایت قلم نوین.
- فولادیان، احمد (۱۳۸۸). *بررسی میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مشهد*. *فصلنامه تخصصی فقه و تاریخ تمدن*، ۶، ۲۱، ۸۷-۱۱۲.
- قاسمی، وحید و قدسیه، نازیلا (۱۳۹۰). *تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر عناصر تشکیل دهنده مفهوم سرمایه اجتماعی*. *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۱۰۸، ۱۳۲-۱۰۹.
- کلمن، جیمز (۱۳۹۰). *بنیادهای نظریه اجتماعی*. (ترجمه منوچهر صبوری)، تهران: نی.
- گیدنز، آنتونی و بردسال، کارن (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی*. (ترجمه حسن چاوشیان)، تهران: نی.

مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۰).
مجموعه قانون برنامه چهارم و پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.
(۱۳۹۱). اداره کل تدوین و تنقیح قوانین و مقررات، تهران: معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح قوانین
و مقررات معاونت حقوقی ریاست جمهوری اسلامی ایران

موسوی، میرنجف؛ حسنی، محمد و منوچهری میاندوآب، ایوب (۱۳۹۲). تحلیل سرمایه اجتماعی
شهروندان و تاثیر آن بر کیفیت زندگی مورد مطالعه: محله‌های شهر میاندوآب. پژوهش‌های
جغرافیای انسانی، ۴۲، ۴، ۱۹۷-۲۲۰.

محمدی مهر، غلامرضا (۱۳۹۴). روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق). تهران: دانش نگار.
موحد، مجید؛ مظفری، روح الله و علیزاده، سمانه (۱۳۹۱). مطالعه رابطه سرمایه فرهنگی با اعتماد نهادی.
فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی، ۱، ۳، ۹۷-۷۱.

میرزاخانی اندریان، محمد (۱۳۷۹). بررسی ارتباط نگرش به رشته تحصیلی با عملکرد تحصیلی و
تاثیر سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی روی آنها در میان دانشجویان دوره روزانه کارشناسی
دانشگاه تبریز. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز.

نازک تبار، حسین و ویسی، رضا (۱۳۸۷). واکاوی رابطه سرمایه اجتماعی خانواده با تحصیل فرزندان.
فصلنامه فرایند مدیریت و توسعه، ۶۹-۶۸، ۱۵۰-۱۲۳.

نیازی، محسن و کارکنان، محمد (۱۳۸۶). تبیین جامعه شناختی رابطه سرمایه فرهنگی خانواده با هویت
اجتماعی جوانان. فصلنامه مطالعات ملی، ۸، ۳، ۸۱-۵۵.

هنرور، محسن؛ پاسیان خمیری، رضا و طراوت، محدثه (۱۳۹۴). ارزیابی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در
شهر ایرانی از دریچه متون کهن ادبیات فارسی. فصلنامه علمی- پژوهشی نظر، ۱۲، ۳۳، ۵۸-۴۱.

ولی پور، آسبه (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتب علوم اجتماعی مقطع متوسطه با تکیه بر مولفه‌های
سرمایه اجتماعی. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.

Allan, J & Cats, R. (2012). Social Capital Children Young People Implication For Practice
Policy And Research. University Of Bristol.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J.G. Richardson(ed)

Francois, P & Zabognik, J. (2005). Trust, Social Capital And Economic Development. Journal
Of The European Economics Association ,3,1,51-94.

Ghamari, M. (2012). The relationship of social capital and happiness among high school
students of Karaj city. International journal of Academic research in business and
socialsciences, 2, 1, 21-36.

Grootaert, C.; Narayan, D.; Jones, V. N. & Woolcick, M. (2005), Measuring Social Capital An
integrated Questionnaire. World Bank Working Paper, Sociology of Education, 75, 1-18.

Hanifan, L. J. (1916). The rural school community center. Annals of the American Academy of
Political and Social Science, 67, 130-138.

- Hao, F. (2011). Social Capital, Solidarity, And Cohort Effect – An Analysis Of The Production Of Social Capital Among Union Miners In Harlan Country, Kentucky. Master Thesis.
- Helliwell, J & Putnam, R. (2007). Education And Social Capital. Eastern Economic Journal, 33, 1, 1- 19.
- Huang, J., Brink, H. M & Groot, W. (2009). A Meta-Analysis of the Effect of Education on Social Capital. Journal Of The Economic of Education Review, Working Paper, 10, 9, 28, 1- 28.
- Jarvela, S (2011). Social And Emotional Aspects Of Learning. University Of Oulu. Finland.
- Kim, H. (2012). Determinants of individual trust in global institutions: the role of social capital and transnational identity. Journal Of The Sociology mind, 2,3, 272-281.
- Lawshe CH. (1975). A quantitative approach to content validity. Personnel Psych , 28: 563-75.
- Nakagawa, Y & Shaw, R. (2004). Social Capital: A Missing Link to Disaster Recovery. International Journal of Mass Emergencies and Disasters, 22, 1, 5-34.
- Print, M & Coleman, D. (2003). Towards Understanding of Social Capital and Citizenship Education. Cambridge Journal of Education, 33,1,123-149.
- Putnam, R. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Touchstone Books by Simon & Schuster Publisher.
- Schultz, T. W. (1960). Capital formation by education. Journal of Political Economy, 68, 571– 583.
- Tonkaboni, F; Yousefy, A & Keshtiaray, N. (2014). The Relationship Between The Curriculum Of Higher Education And Social Capital. Journal Of Education And Training, 1,1, 39-47 .
- Wilson, P. A. (1997). Building social capital: A learning Agenda for the Twenty First Century. Urban studies, 34 ,5-6, 745-60.